

Valy CEIA
(Universitatea de Vest
din Timișoara) | **O relație dinamică la Tacitus:
memorie-uitare**

Abstract: (A Dynamic Relationship to Tacitus: Memory-Forgetting) Considered by many scholars as the greatest writer of Latin Antiquity, Tacitus imposes himself by the force of representation of a convulsive humanity, whose altitudinal landmarks – never forgotten forever – are strongly overshadowed by a dense fabric of destructive actions and egotistical impulses. My study follows the way in which the reading of the tacit work allows the reader to follow the dynamic game of the memory-forgetfulness relationship: paradoxically, the seemingly forgotten come to order a deeply decadent humanity and give it direction, setting up an *ante litteram* ontology.

Keywords: Tacitus, memory, history, forgetting, ontology.

Rezumat: Socotit de către mulți cercetători drept cel mai mare scriitor al Antichității latine, Tacitus se impune prin forța de reprezentare a unei umanități convulsive, ale cărei repere altitudinale – niciodată uitate definitiv – sunt puternic obnubilate de o densă țesătură a acțiunilor distructive și a impulsurilor egotiste. Studiul meu urmărește felul în care lectura operei taciteice îngăduie cititorului să urmărească jocul dinamic al relației memorie-uitare: paradoxal, cele aparent uitate vin să ordoneze o umanitate profund decadentă și să-i ofere direcția mersului, configurând o ontologie *ante litteram*.

Cuvinte-cheie: Tacitus, memorie, istorie, uitare, ontologie.

Când primii împărați ai Romei decadente își încheiaseră deja domniile, iar alții și le exercitau, Publius Cornelius Tacitus (aprox. 57-120 p. Chr.), om politic și scriitor, ne oferă tabloul de un realism tragic al Romei din primul secol creștin. Bucurându-se de un destin fast în societatea romană, unde parcurge *cursus honorum* „șirul demnităților” – până la cea mai înaltă treaptă, de consul –, căsătorit cu fiica lui Agricola, guvernator în Britania, prin urmare, cetățean „realizat social” – gândim noi, dar, deopotrivă, gândeau și cei de atunci –, scriitorul devine cel mai sumbru dintre scriitorii romanității. Și nu fiindcă și-ar fi dorit asta!

Oglinzi literare, racursiuri memoriale

A ne cufunda în universul taciteic – a păși, așadar, în lumea romană din sec. I p. Chr. incumbă nu doar o puternică forță interioară de a accepta că atrocitatea face parte, și ea, din viață, ci că aceasta poate să prevaleze asupra existenței, în perioade negre din istorie – fie și pentru scurt timp, socotit la scara mare a acesteia. Conștiința ultragiată va căuta să descifreze în viața devastată de tumult sângeros ce anume va fi iscat, ce,

mai ales, va fi alimentat o atare răzlețire de lumea în care armonia, responsabilitatea, binele celuilalt jalonează înaintarea cetății. Unul dintre răspunsuri, ni-l oferă, deja acum mai bine de un veac, Gustave Le Bon, ghid în acest hățiş al ființei:

„Istoria, așa cum o construiesc erudiții de bibliotecă, discipoli docili ai unei logici severe, este o construcție artificială mult prea rațională. Cele mai importante dintre evenimente, cele care au dominat soarta popoarelor și ale civilizațiilor lor, au emanat din factori psihologici inconștienți, pe care eruditul pretinde că le interpretează, fără să știe să le priceapă cauzele. Nu din rațional, ci din irațional s-au născut marile evenimente. Raționalul creează știința, iraționalul conduce Istoria.” (Le Bon [s. a.], 102)”.

Glisând între iraționalul istoriei și raționalul pe care îl incumbă știința, Tacitus asimilează ambele ipostaze, depășindu-le în dramatica nevoie de comprehensiune. Aflat între două lumi, istoric și totodată om de știință în sensul pe care îl indică Le Bon, Tacitus e filosof, în cel mai larg și mai adânc sens al termenului. Fără să elaboreze teorii or să definească termeni și concepte, acesta reflectează neîncetat asupra alcătuirilor lumii, cu preocupare majoră pentru descifrarea mecanismelor latente ce impulsionează mersul istoriei. Canonul politic, soluțiile rituale din momente de criză (cf. Ketzer 2002, 150, *passim*), starea de excepție (Agamben 2008) definesc momentele ce, înnodate, ne oferă imaginea noi Rome. Responsabilitatea ce i-a impulsionat permanent pe romanii virtuozii din *illa tempora* se manifestă acum în forme contorsionate, precum epoca din care face scriitorul parte. Creația sa devine armă în acest efort civic personal de reîntronare simbolică a vremurilor altitudinale. Actualizarea acestora se realizează în forme variate, subtile nu o dată, însă constituie reperul absolut într-un univers aglomerat până la sufocare de însemnele prăbușirii spirituale. Oglindă a timpului, totodată, opera reflectă (în tablouri literare construite cu o minuție ce transformă povestea istorică într-o veritabilă proiecție, cinemascopice) nu numai existența prezentă, ci, prin asimilare, viața de odinioară a romanilor – niciodată simplă, niciodată dreaptă în chip absolut, dar ghidată ferm de simplitate, cumpătate, modestie, conștiința datoriei față de ceilalți: zei, rude, concetățeni, patrie, laolaltă. Dacă Vergilius, Horatius ori Titus Livius, e. g., mai mult intuiau, vizionari, nenorocirile ce pândeau amenințătoare, Tacitus se află în mijlocul vâlturilor existențiale ignobile, în care nu de puține ori cele mai blamabile și sinistre dintre scăderile omenești se manifestă cu o dezlănțuire distructivă. Morțile nu mai sunt apanajul câmpului tradițional de bătălie; secerări sunt cei din cetate, adesea fără vină, mergându-se până la suprimarea prietenilor, fraților, părinților.

În acest univers profund decadent, firea pătrunzătoare a rafinatului psiholog ce se dovedește Tacitus caută să deslușească ce anume din ființa umană impulsionează atare atrocități. Totodată, lectorul distinge relativ lesne câteva direcții tematice – în fapt, aspecte ce vizează apăsat problematica ontologică. Astfel, cu accente variabile, nevoia de a desluși adâncimile firii omenești, dar și responsabilitatea auctorială a indicării unor

modele existențiale se regăsesc în întreaga creație. Lectura panoramică a acestora înlesnește o atare viziune. *Dialogus de oratoribus* „Dialogul despre oratori”, prima lucrare taciteică, scrisă la 19 ani, pare-se, ne înfățișează un scriitor exersat, cunoscător al precedentei și actualității culturale, dar și cu o gândire teoretică formată, având deja capacitatea de a problematiza și a propune soluții în chestiuni aparent insondabile: *semper armatus praesidium amicis, opem alienis, salutem periclitantibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro feras, ipse securus et velut quadam perpetua potentia ac potestate munitus?* (IV, 5) „mereu înarmat să îți ocrotești prietenii, să dai ajutor străinilor, salvare celor în primejdie, spaimă și groază împotriva celor invidioși și a dușmanilor, iar tu însuși în siguranță și apărat ca de o anume putere și autoritate nesfârșită”. Dar se deslușește aici un mod ideal de a privi în față existența și, mai ales, de a acționa.

A rememora vremurile altitudinale, a pune sub ochii romanilor oglinzi în care adevărul să se profileze cu forță se vede, însă, cu percutanță nu doar în *Dialogus de oratoribus*, ci mai ales în scrierile care îi succed. *De origine et situ Germanorum* „Despre originea și așezarea germanilor” sau, așa cum este adesea citată, *Germania* ne oferă o altă perspectivă. Prezentând viața și obiceiurile germanilor, scriitorul se dovedește *avant la lettre* antropolog, dar și sociolog, precum și psiholog al mulțimii, toate aduse la unitate de o perspectivă filozofică (în sensul larg al termenului) asupra existenței. Diversele obiceiuri, trăsături, habitudini ale numeroasei populații germanice sunt prilej și de subtil avertisment asupra elementelor care tind să șubrezească trăinicia romanității. Astfel, opera poate funcționa și ca *speculum* menit să le evidențieze congenerilor ceea ce devine amenințător asupra trăinicieii statului. Cu obiectivitatea care a devenit emblema scrisului său, istoricul știe să punteze calitățile germanilor: ospitalitatea, cultivarea libertății individului, respectul pentru instituția familiei și prețuirea femeii, respectarea cuvântului dat, sentimentul puternic al onoarei. Alături de aceste trăsături, pe care romanii înșiși le aveau odinioară, există, firește, defecte, dar și habitudini pline de stranietate din punctul de vedere al scriitorului, *i.e.* al modului de viață roman. Ochiul istoricului nu scapă nici faptul că, deși numeroși și puternici, câtă vreme stau dezbrăcați în nenumărate triburi germanii nu constituie o amenințare insurmontabilă pentru romani; un avertisment atemporal, și acesta, șlefuit și devenit veritabilă armă politică.

Dar nu o oglindă, ci mai multe sunt menite a actualiza trecutul altitudinal pentru cei degrabă uitători, care au lăsat, parcă, de izbeliște ceea ce s-a aflat la temelia Cetății. Sublimată în țesătura narativă, ideea responsabilității memoriale este formulată nu o dată de-a lungul creației. Iat-o chiar în prima parte a operei (*Agr.* 1):

„Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, antiquitas usitatum, ne nostris quidem temporibus quamquam incuriosa suorum aetas omisit, quotiens

magna aliqua ac nobilis virtus vicit de supergressa est vitium parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti et ividiam.”¹

Putând fi citită și ca o apologie a unei figuri emblematice în aceste vremuri sumbre, model pentru o umanitate în degringoladă spirituală, *De vita et moribus Iulii Agricolae* „Despre viața și obiceiurile lui Iulius Agricola” sau, adesea simplificat, *Agricola* este o *laudatio funebris*, un panegiric al vieții socrului său, Iulius Agricola, guvernator în Britania. Numai că textul este scris, nu așa cum se obișnuiește, la moartea acestuia, ci după patru ani, fiindcă atâta vreme cât trăia despoticul împărat Domitianus istoricul nu a îndrăznit să recurgă la acest gest necugetat, să-l laude pe cel care, tocmai pentru meritele sale a fost atât de iubit de lume. Se credea, iar Tacitus era cu totul încredințat, că socrul său ar fi fost otrăvit (lent, ca să nu fie dată în vileag fărădelegea) chiar din porunca împăratului, invidios pe calitățile lui Agricola și, ca atare, temător să nu-i amenințe tronul. Potretul elogios pe care îl realizează Tacitus este construit cu atenție distribuită și spre evidențierea descendenței nobile a lui Agricole, și spre studiile sale consistente (urmate cu cei mai buni dintre profesori, demne de un adevărat conducător), și spre calitățile care îl îndreptătesc pentru rolul de conducător: riguros, chibzuit, exigent cu ceilalți, dar încă mai exigent, sever cu sine însuși, atent la toate cele din jur, spre a lua deciziile cele mai potrivite; suficiente motive pentru a stârni invidii imperiale. Un memorial, jalon pentru a nu deraia de la calea cea dreaptă și sigură se dovedește panegiricul, întrucât istoricul evidențiază dramatic rolul ne-uitării: *Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere (Agr., 2)*. „Odată cu glasul ne-am fi pierdut chiar și memoria, dacă în puterea noastră ar fi tot atât să uităm pe cât să tăcem.”

Prin urmare, o altă oglindă taciteică, cu alte mecanisme funcționale, dar cu reflecții convergente, de vreme ce elogierea lui Agricola constituie numai cel dintâi nivel de lectură. Semnificațiile latente, dinamice, sunt cele ce conferă forță acestei creații, ce trebuie asimilată în contextul întregii opere taciteice, perfect simfonică în ce privește tonalitatea de adâncime.

Armatus ac securus?

Pe acest fundament ideologic și stilistic se înalță cele două opere majore, *Historiae* și capodopera *Annales*. Mai mult, ele se ivesc la maturitate, atunci când va fi străbătut diverse perioade imperiale, după ce viața sa însăși îi va fi pus la îndemână experiențe/lecții multiple și variate. Înregistrând exact datele realității pentru o cât mai corectă scriere a istoriei, autorul depășește cadrul limitat al relatării fidele a unor felii de viață, cu o propensiune puternică spre interogație și clădire de universuri interioare

¹ „Este un obicei din vechime de a transmite posterității faptele și caracterul oamenilor aleși. Nici generația noastră, așa de nepăsătoare față de prezent, n-a trecut cu vederea acest obicei, de câte ori cineva cu calități deosebite a știut să învingă și să domine un cusur comun statelor mici și mari: necunoașterea binelui și invidia.” (Tacitus I, 1958, 61).

durabile. Astfel, având forța „de a reînsufleți vizionar realitatea, de a contrapune experienței comune coerența frapant-originală a propriei versiuni reintegratoare” (Dan 1979, 168), Tacitus izbutește să dea sens vertical unei lumi care-și pierde în tot mai mare măsură conștiința zborului. Surprinderea realității, cu variatele sale fațete, antinomice sau chiar paradoxale, face parte din acest efort de descifrare a lumii.

Preocupat fără încetare să identifice resorturile intime ce pun în mișcare acțiunile omenești, vedem în paginile lucrărilor, concatenate, aspirații și pasiuni, îndoieli și eșecuri, cruzime și afecțiuni. Coparticipanți la această lume devenim noi înșine, în sensul implicării și, mai ales, al transformării noastre. În același timp, natura funciar pesimistă a istoricului roman nu eludează, ba dimpotrivă, perspectiva soteriologică, de salvare a societății, în fond, mai mult decât a indivizilor izolați. Ideea pe care o fundamentează Ernst Cassirer, aceea a autotranscendenței, reflectă întocmai istoria așa cum a fost ea înțeleasă și practică de gânditorul roman. Filosoful subliniază că

„Scrisă și citită așa cum se cuvine, istoria ne înalță în această atmosferă de libertate în mijlocul tuturor necesităților vieții noastre fizice, politice, sociale și economice. [...] istoria nu este o simplă relatare a faptelor și evenimentelor moarte. Istoria, ca și poezia, este un organon al propriei noastre autocunoașteri, un instrument indispensabil pentru edificarea universului nostru uman” (Cassirer 1994, 1994, 284, 285).

Cu forța pe care marile spirite o au de a concentra în formulări perene realitatea, Ortega y Gasset (1994, 176) realizează descrierea acestui individ, ce scrutează lucid existența: „Omul cu mintea limpede este cel care [...] privește viața în față, își dă seama că totul în ea este problematic și se simte pierdut”. Un irepresibil sentiment al reflectării personalității tacite prin prisma acestei idei a filosofului spaniol îl însoțește stăruitor pe lector.

Un cadru general major: universul fluid memorie-uitare

Raporturile decelate între memorie și imaginație, între memoria personală și cea colectivă și relația, fluidă, a memoriei cu uitarea sau, dimpotrivă, cu „abuzurile” memoriei, așa cum sunt toate dezvoltate cu pregnanță și de Paul Ricoeur ori de Tzvetan Todorov, deschid alte căi înspre configurarea acestui univers. Cu forța gnoseologică ce le caracterizează, științele umaniste și cele sociale instituie în conștiințe un mecanism al altitudinii existențiale: *el paraíso en la otra esquina* „paradisul de după colț” – ca să evoc prin parafrază scrierea genialului scriitor peruan Mario Vargas Llosa, a cărui creație se clădește și drept glosă asupra memoriei. Firește, e aceasta o viziune. Perspectiva lui Álvaro de Campos, heteronimul lui Fernando Pessoa e dimpotrivă *Gazetilha: Não reza a história nada*. – „Istoria nu spune nimic.” (sau, în versiunea traductivă a specialistului persoan Dinu Flămând: „În istorie nu rămâne nimic.”). Dar Jacques Le Goff ori Marc Augé contribuie, la rândul-le, înspre denudarea unui spațiu deschis. În viziunea poetico-

filozofică a lui Augé (1998, 29), *Les souvenirs sont façonnés par l'oubli comme les contours du rivage par la mer*.¹

Spațiu reflexiv fundamental privind problematica memoriei, bornă și în opera lui Ricoeur, *Confesiunile* lui Augustin ne deschid perspectiva paradoxală asupra relației dinamice dintre memorie și uitare:

„Quid, cum oblivionem nomino atque itidem agnosco quod nomino, unde agnoscerem nisi meminissem? Ergo cum memoriam meminī, per se ipsam sibi praesto est ipsa memoria. Cum vero meminī oblivionem, et memoria praesto est et oblivio, memoria qua meminērim, oblivio quam meminērim. Sed quid est oblivio nisi privatio memoriae?”² (*Confessiones*, X, 24).

Însă viziunea augustiniană nu face decât să puncteze un element intrinsec acestei stări de fapt, care se lasă descifrată în țesătura când fină, când aspră a textului, a realității. În tentativa descifrării valențelor abisale ale memoriei, să rămânem în spațiul confesiv, însă din alt timp și alt loc, dialogul cu Sebastián Núñez B, *Dali confesiones inconfesable*, în care Salvador Dalí explicitează secvențial capodopera sa *La persistencia de la memoria: Un día habrá que pensar en cuerda a mis relojes blandos para que señale el tiempo de la memoria absoluta, que es hora verdadera y profética*.³

Toate aceste aspecte, fugar indicate aici, concurează la profilarea perspectivelor multiple ale jocului dramatic memorie-uitare, așa cum se întrezăresc uneori, se impun ferm alteori. Modalitățile în care se configurează, se propagă, se metamorfozează, se redimensionează memoria la Tacitus constituie tot atâtea căi de reflecție asupra instanțelor existențiale. Accentele intens dramatice ale operei găsesc totuși, dincolo de nostalgiei, melancoliei, suferințe, elan pentru încrederea că nu (chiar) totul este, definitiv, pierdut.

Mecanisme răsturnate

Ceea ce a atras atenția cititorilor, chiar din contemporaneitatea scriitorului roman, e felul în care, cu rigoare și lapidaritate, opera istoricului roman 1. reușește să surprindă, pe de o parte, acțiunile oamenilor și resorturile/mobilurile/cauzele – frecvent subiective ale – acestora și, pe de alta, tocmai prin această simplitate extremă 2. reușește să contureze cu mare forță societatea romană. Într-o dinamică ce funcționează

¹ „Amintirile sunt modelate de uitare precum contururile țărmului de către mare.” (trad. m.).

² „Cum adică? Atunci când rostesc numele uitării și recunosc imediat ce denumesc, cum aș putea recunoaște dacă nu mi-aș aminti? Așadar, când îmi reamintesc de memorie, memoria este prezentă în ea însăși prin ea însăși; când însă îmi reamintesc de uitare, sunt prezente amândouă, atât memoria, cât și uitarea: memoria, datorită căreia îmi reamintesc, și uitarea, pe care mi-o reamintesc. Dar ce este uitarea dacă nu o absență a memoriei?”

³ „Într-o zi va trebui să îmi întorc propriile ceasuri moi pentru ca acestea să îmi arate ora memoriei absolute, care este ora adevărată și profetică.” (trad. m.).

eminamente subiectiv, jocul memoriei și al uitării vine îndeobște să salveze dintr-un univers prin natura lui sufocant. A contrapune imaginii de joasă umanitate (învârstat de nelegiuire, sânge, dezumanizare atroce) chipul – uneori imemorial, dar cel mai adesea prezent, din proximitate – al ființei nobile devine un mecanism stilistic ce primește rol soteriologic în opera taciteică.

Pregătindu-și lucrarea privitoare la gândirea senecană, Diderot întreprinde o analiză detaliată a epocii claudio-neroniene¹, spre a înțelege cât mai profund care sunt resorturile și unde, oare, se găsește raționamentul atâtor atrocități ale unei perioade ce numai deschide o (prea) lungă galerie a monștrilor², un eon ce vine pe-atât de întunecat, pe cât se arătase de strălucitor cel augustin. Și astfel, subiectul inițial glisează ușor, dar ferm, către ceea ce a devenit o subtilă introspecție într-o societate care încă suscită interesul, rămânând, după veacuri de cercetări, catalogări, descifrări, la fel de contrariantă. Așezându-ne în miezul celor două realități (așa cum, între alții, Coulanges ori Le Goff ne îndeamnă, dar cu mult înaintea lor chiar Nepos³), putem adânci și nuanța perspectiva. Când în 1878 pictorul John William Waterhouse ne oferă viziunea sa asupra celui mai celebru, poate, Cezar – *Remușcările împăratului Nero după asasinarea mamei sale* –, nu zbuciumul agitat ne întâmpină, nici suferința, nici, măcar, bucuria „eliberării”; fiindcă a presupus asalturi succesive până sorții să-i fie lui, doar lui, izbânditori. Nu. Împăratul, descotorisit de cea care știa prea multe, devenind astfel extrem de incomodă, stă destins, lungit, cu capul prins în căușul palmelor, privind reflexiv în zare. E surprinsă aici mare parte din ceea ce se înalță, cred, din toate descrierile ce i s-au făcut în timp împăratului. Cine, oare, care nu va fi citind matricidul descris cu finețe de către Tacitus va bănuî, în vreun fel, că o atare atrocitate săvârșise cel înfășurat în purpură, întins în patul larg? Zugrăvit ne apare mai degrabă un tânăr sensibil, copleșit de necunoscutele vieții, căutând cu ochii minții să prindă în arcele conștiinței indicibilele frumuseți ale lumii.

Și nici nu cred că e ceva greșit în ce ne spune Waterhouse, cel care e aproape de universul Antichității greco-romane. Dincolo de încadrările simple, depășind orice încercare de conturare sumară, Nero a avut parte, după moarte chiar, de suflute dedicate, atente să-i grijească mormântul cu jerbere, preocupate să însemne un loc pios. Înșirând nelegiuirile fără de șir pe care împăratul le-a săvârșit în răstimpul a cincisprezece ani de domnie, suntem copleșiți, simultan, de atrocitățile sale – dacă nu cumva ne vom fi exersat suflutele scrutând viețile altor Cezari ai perioadei acesteia atât de vrednice de luare-aminte pentru noi – și de reflexele culturale ce, de asemenea, devin repere

¹ Stéphane Lojkin analyzează dintr-o perspectivă dublu articulată lucrarea lui Diderot la care fac referire în studiul « Du détachement à la révolte : philosophie et politique dans l'Essai sur les règnes de Claude et de Néron », *Lieux littéraires / La Revue*, dir. Alain Vaillant, n°3, juin 2001, Publications de l'université Paul-Valéry, p. 95-127 ; <https://utpictura18.univ-amu.fr/rubriques/diderot/detachement-a-revolte>.

² Am preluat un termen folosit de către R. Étienne în preambulul la cartea sa *Le siècle d'Auguste* (Paris, 1989, p. 12).

³ V. Cornelius Nepos, *De viris illustribus. Praefatio*, text de o actualitate exemplară, care ne atrage luarea-aminte asupra modului în care trebuie privit Celălalt.

identitare. Când suntem siguri că am descoperit întreaga ființa aceasta neagră a conducerii despotice romane, sensibilitatea nativă impregnată de cultură, șlefuită de studii și dascăli ne obligă să ezităm în a cataloga în mod decisiv acest tablou, încărcat de detalii care concentrează valențe semnificaționale multiple, suprapuse și întretăiate. O permanentă *lectio*, de la un capăt la altul, creația taciteică are virtuți didascalice, în sensul pe care îl conferă istoriei Cicero (*De oratore*, II, 9) în spațiul cultural latin, dacă putem trece dincolo de țesătura episodică, într-un proces reflexiv ce reclamă permanente racursiuri memoriale.

Însă acesta e unul dintre sensurile majore ale literaturii autentice dintotdeauna și de oriunde. Ea mustește de latențe paidetice, în sens larg (cf. Cicero, *Pro Archia poeta*, VI, 16). Permanent neliniștit, căutând să descifreze de fiecare dată ce-i va fi determinând pe oameni să recurgă la cele mai degradante gesturi, pierzându-și ultima fărâmă de umanitate, Tacitus se luptă să găsească pentru noi, cititorii, acele elemente cu rol major soteriologic. Înfățișând o lume dezumanizată – rece, brutală, sângeroasă, egotistă, în adâncul textului se găsește iubirea uriașă a scriitorului pentru oameni, un umanism de cea mai nobilă extracție, prefigurând umanismul creștin, în pofida reprezentării cinice a realității.

Arheologia creației complexe a istoricului roman Tacit privilegiază o perspectivă integrală asupra lumii. Urmărit în chip obsedant de mecanismele ce duc la degradarea ființei și a societății, dar și de mijloacele prin care armonia originară să fie restabilită, însăși viața omului în multitudinea fațetelor sale antinomice constituie, prin urmare, centrul preocupărilor istoricului. Unul dintre mulții admiratori ai scriitorului, Eugen Cizek, n-a pregetat să proclame, pe bună dreptate, că „*La Tacit se află totul* (s. a.; Cizek 1994, 553).” Metamorfozându-se alert, sub ochii cititorului, când în teoretician literar și estetician, când în antropolog, când în biograf, când în psiholog, când în sociolog, când în politolog, Tacitus se dovedește nu numai pictorul lumii romane, ci, totodată, subiacent, un modelator de conștiințe și, simultan, un individ a cărui responsabilitate se manifestă bidirecționat, într-o formulă condițională: responsabil față de ceilalți în măsura în care este responsabil față de sine¹. Această perspectivă de un dramatism intens, tangent în anumite momente tragicului, este văzută cu o altă lupă, cea a dramaturgiei sociale, de către Ilona Manuela Duță (2007, 68), lector rafinat, atentă la complexul identitar roman, așa cum se decupează acesta din întreaga literatură latină:

„Dramaturgia socială», așa cum a fost teoretizată de E. Goffman, operează decupaže situaționale ale realului, în cadrul cărora indivizii, ocupând poziții și performând roluri, își probează capacitățile de autoinstituire a sinelui printr-un proces de interacțiune simbolică; conduita conformării la rol și aceea interpretativă,

¹ Am urmărit din acest unghi scriitura taciteică, indicându-i elementele de forță, în *Reliance and Self-Autotranscende in Tacitus' Work. Some Perspectives*, in *International Workshop on the Historiography of Philosophy: Representations and Cultural Constructions 2012*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences”, Volume 71, Elsevier, 2013, p. 95– 100; disponibil on-line: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813000141?via%3Dihub>.

a receptării, prelucrării și a instituirii de noi simboluri interacționează printr-o practică a negocierilor intersubiective care creează noi reguli de comportare”.

Cercetătoarea subliniază amprentele auctoriale inconfundabile, „modelul gnoseologic tacitean, unic prin complexitate în spațiul culturii latine, model plurivalent, alternativ, întemeiat pe dialogismul cunoșterii” (*ibidem*, 60). Înscriindu-și în litera sa amprenta clasicității eterne, creația taciteică depășește cu seninătate catalogările și circumscriserile simpliste și reușește să dea glas ferm celor mai adânci dintre neliniștile omenești și să ne ofere căi înspre soluționarea acestora. Rolul istoricului se dovedește în ultimă instanță cel de a ne înlesni autotranscendența. Fin cunoscător al istoriografiei latine și, îndeosebi, al operei taciteice, A. J. Woodman socoate în analiza sa mai adecvat termenul de *metahistory* „metaistorie” decât de *history* „istorie” pentru *Historiae* și *Annales* (Woodman 1998, 160-196). Degradarea idealurilor comunitare, potențarea tot mai accentuată a instinctelor egotiste, prevalarea intereselor individuale în detrimentul celor cetățenești jalonează traseul decadenței romane – vedem cu absolut fiecare pagină taciteică. Perfidia, duplicitatea, concupiscenta, paricidul sunt elemente majore ale vicierii catastrofale a societății romane. Macularea acestor precepte existențiale altitudinale are, de bună seamă, efect de bumerang. Răsturnarea valorilor instaurate de către *illa Roma antiqua*, „recrearea” unei veritabile lumi pe dos condamnă în mod obligatoriu la autodistrugere.

Tocmai spre a indica forța de adâncime a scriiturii taciteice, revin la un episod – restrâns în structura lucrării – pe care l-am explicat cu alt prilej focalizând manifestarea paradoxală a fricii (Ceia 2014). Dintre nenumăratele exemple (căci fiecare pagină mustește de atare pasaje), să mă limitez la un singur episod, uciderea lui Britannicus, tablou elocvent pentru mutațiile care au loc în societate, dar, nu mai puțin, pentru felul în care trebuie să privim, mereu, lucrurile: punându-ne și în cealaltă perspectivă, reflectând, căutând (precum Tacitus însuși) înțelegerea mobilurilor acțiunilor. Deopotrivă, el aduce în scenă unul dintre cuvintele-cheie ale creației taciteice, *inde est* al perioadei istorice zugrăvite, *metus* „teama”. Ne găsim la începutul domniei lui Nero, în anul 55. Avem sub ochi un tablou de un dramatism extrem, rupt dintr-un context cu nenumărate valențe tragice: în memorie îi revin, obsesiv, cuvintele mamei sale, nemulțumită că nu îi acordă rolul politic pe care și-l dorea, dar, în egală măsură, și imaginea ființei periculoase, capabilă de a pune în aplicare cele mai teribile amenințări. Neliniștea extremă este marcată în plan stilistic prin infinitivul istoric, un frecventativ, *volutare* – ce acceptă și versiunea traductivă „reflecta îndelung/intens” și „se tot gândea/îi tot reveneau în minte” – și prin corelativul adverbial *modo... modo* „când... când” (*Annales*, XIII, 15), reflectând simultaneitatea unor gânduri întretăiate. Încolțit, așadar, de amenințările Agrippinei, mama sa, intuind că vorbele ei se pot lesne transforma în fapte, Nero nu mai temporizează o rezolvare a stării de lucruri, ci ticluiește suprimarea lui Britannicus, fratele său vitreg și moștenitorul de drept al tronului. Numai că, aflat la începutul domniei, nu-și „permite” încă luxul unui fratricid în văzul tuturor, cu indicarea clară a ucigașului, fiindcă n-ar fi făcut decât să sporească

simpatia romanilor pentru cel îndepărtat de la tron. Cunoscând asta, Nero orchestrează o scenetă de o teatralitate deplină. Săvârșită sub ochii tuturor, cu o perfectă punere în scenă, în sine otrăvirea fratelui ne spune în cel mai răspicat mod cât de mult a decăzut romanitatea de la înaltele-i idealuri. Și să ținem seama și de contextul propriu-zis al crimei: ne aflăm la un ospăț din perioada Saturnaliilor, cu cei mari așezați într-o parte a încăperii și copiii în cealaltă, la o masă a lor. Și Nero, și Britannicus iau parte la masa copiilor fiindcă primul avea 16 ani, iar celălalt abia ce împlinise 14. Prin urmare, încă un indice grav al disoluției. Două universuri, al asupritorului și al celui asuprit – și unul și altul, copiii, revin să spun –, și două instanțe morale ne învederează convergența resorturilor sentimentului în discuție.

Dar să ieșim cu totul din acest univers, sufocant, dacă luăm în calcul veridicitatea celor relatate. Cum anume se salvează cititorul, cum, autorul nostru însuși? În pofida unei naturi profund pesimiste, care își aliază cinismul drept armă, Tacitus nu-și abandonează totuși speranța (*spes*) ieșirii din acest hău al istoriei. Memoria nesufocată cu totul aduce în atmosfera pestilențială sămburele speranței. Exemple luminoase, izolate însă, de verticalitate răsar în mijlocul societății profund viciate, oferind imboldul necesar pentru ca nădejdea să nu dispară, chiar dacă în vremuri otrăvite de ravagiile egotismului extrem și ale decadenței atare pilde nu se găsesc niciodată prea multe. Ele au acum puterea de a păstra sămburele *speranței*, oricât de firavă ar fi. Realismul tragic, *gravitas*, pesimismul consubstanțial autorului nu pot reprima una dintre calitățile sale fulgurante, demne în cel mai înalt grad de strămoșii romani. În aceste timpuri, ale lipsei de repere valorice și ale deciziilor discreționare, într-o lume alienantă, insulare *exempla* însuflă totodată și o perspectivă mai adâncă asupra singurătății. Seneca, ce vede în izolare cauzele răului omenesc, găsește remediul pentru împrejurările, inerente, de solitudine: „Sic facias, quaecumque facies, tamquam spectet aliquis, omnia nobis mala solitudo persuadet”¹. Pentru cei care n-au pierdut totuși legătura cu Roma virtuoasă în acest prim secol creștin, *tamquam spectet aliquis* „ca și cum te-ar privi cineva”, devine *quoniam spectat aliquis* „fiindcă te urmărește cineva”; în viziunea creionată mai sus de către Tacit: *posteritas videbit* „viitorimea va vedea”. Alt leit-motiv al creației lui Tacitus, *libertas* „libertatea” e pentru noua generație – ni se spune, din chiar prima carte a *Analelor* – un cuvânt lipsit de consistență palpabilă, cunoscut întâmplător, din poveștile evocatoare ale libertăților de altădată, fiind înlocuit de *falsa species libertatis* (*Historiae*, I, 1, „chipul fals al libertății”, de *simulacra libertatis* (*Annales*, I, 77) „simulacre de libertate”. Sarcina istoricului se dovedește și aceea de a lupta pentru salvarea elementelor *sine quibus non* ale individului. Concept nodal al ființei, libertatea dobândește consistență abia atunci când nu se limitează la individ, ci prin el, grație lui acaparează treptat tot mai multe conștiințe.

Evoluția omului însemnând evoluția conștiinței sale, suprema sa responsabilitate – ne avertizează neîncetat istoricul – este aceea de a alege să colaboreze la această

¹ „Tot ce faci, să faci astfel ca și cum te-ar privi cineva; singurătatea e cea care ne îndeamnă la toate relele” (*Epistulae ad Lucilium*, 25, 5).

structură dinamică. Dar acesta este însemnul libertății noastre. Realitatea vieții noastre individuale își estompează pulsionile individualiste și dobândește sens deplin și valoare numai în măsura în care e dedicată celorlalți și, în același timp, se leapădă de atributele exacerbate ale eului, distructive întotdeauna. Parafrazându-l pe Lucilius, binele individual este răsplata celor care clădesc binele cetății și al celorlalți; binele individual este răsplata celor care trăiesc neîncetat gândind și practicând binele comunitar. Ideea aceasta, extrem de actuală în articulațiile sale teoretice, nu e însă nouă în planul conștiinței, precum vedem chiar la Tacitus. Într-o societate profund viciată, sufocată angoasant de spectrele răului, una dintre formele de propagare a binelui o constituie chiar o atare cultivare a memoriei, oglinda vremurilor altitudinale și a caracterelor exemplare. În forme

Referințe bibliografice

Surse primare

- Augustin, Sfântul. [2006]. *Confesiuni*. Ediția a II-a, revizuită. Ediție bilingvă latină-română. Traducere din limba latină, introducere și note de Eugen Munteanu. București: Nemira & Co.
- Tacitus, Cornelius. 1995. *Anale*. Traducere din limba latină, introducere și note de Gheorghe Guțu. Confruntarea textului a fost realizată de Gabriela Creția. [București]: Humanitas.
- Tacitus, P. C. 1887. *Annalium reliquiae*. Texte latin publié avec des arguments et des notes en français par Émile Jacob. Paris: Hachette.
- Tacitus, P. C. 1896. *Historiarum libri I, II*, texte latin publié par Henri Goelzer, 3e édition revue. Paris: Librairie Hachette.
- Tacitus, P. Cornelius. 1963. *Opere. II. Istorii*. Traducere, studiu introductiv și note de N. Lascu. București: Editura Științifică.
- Tacitus, P. C. 1985. *Vie d'Agricola*. Texte établi et traduit par E. de Saint-Denis. Paris: Les Belles Letres.

Referințe secundare

- Agamben, Giorgio. 2008. *Starea de excepție (Homo sacer II, 1)*. Traducere de Alex. Cistelecan. Cluj: Idea Design & Print Editură.
- Augé, Marc. 1998. *Les formes de l'oubli*. Paris : Payot & Rivages.
- Cassirer, Ernst. 1994. *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*. Traducere de Constantin Coșman. București: Humanitas.
- Ceia, Valy. 2014. *Reflexele antinomice ale fricii. Tacit și Budai-Deleanu*, în volumul *Expresii ale fricii din Antichitate până în lumea contemporană*. Actele Colocviului Național organizat de Departamentul de Filologie Clasică și Neogreacă și de Institutul de Studii Clasice din Facultatea de Limbi și Literaturi Străine. Ediția I, București, 30 martie 2013. Coordonatori: Ana-Cristina Halichias, Maria-Luiza Dumitru Oancea. București: Editura Universității din București, p. 27-36.
- Cizek, Eugen. 1994. *Istoria literaturii latine*, vol. II. București: Societatea „Adevărul” S.A.
- Cizek, Eugen. 1986. *Secvență romană: mijlocul secolului I al erei noastre*. Prefață de Emil Condurache. Traducere de Sanda Chiose Crișan. București: Editura Politică.
- Cyrulnik, Boris ; Morin, Edgar. 2010. *Dialogue sur la nature humaine*. Éditions de l'Aube.
- Curtius. Ernst Robert. 1970. *Literatura europeană și Evul Mediu latin*. În românește de Adolf Armbruster. Cu o introducere de Alexandru Duțu. București: Editura Univers.
- Daitz, S. G. 1960. *Tacitus' Technique of Character Portrayal*, in „The American Journal of Philology”, nr. 81, p. 30-52.

- Dan, Sergiu Pavel. 1979. *Spiritul Romei. O privire comparativă asupra gândirii politice și faptei unui popor*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Duță, Iona Manuela. 2007. *Literatura latină și complexul identitar*. Craiova: Editura Universitaria.
- Engel, J. M. 1972. *Tacite et l'étude du comportement collectif*. Lille.
- Gasset, Ortega y. 1994. *Revolta maselor*. Traducere de Coman Lupu. București: Humanitas.
- Kertzer, David I. 2002. *Ritual, politică și putere*. Traducere de Sultana Avram și Teodor Fleșeru. Cuvânt înainte de Radu Florescu. București: Editura Univers.
- Lotman, I. M. 2004. *Cultură și explozie*. Traducere de George Ghețu și Justina Bandol. Prefață de Livia Cotorcea. Pitești – București: Editura Paralela 45.
- Metzeltin, Michael. 2016. *Semiologia Puterii*. Traducere din limba spaniolă de Oana Balaș. București: Editura Universității din București.
- Ricoeur, Paul. 2001. *Memoria, istoria, uitarea*. Traducere de Ilie Gyuresik și Margareta Gyuresik. Timișoara: Editura Amarcord.
- Syme, Ronald. 1970. *Tacitus*, I-II. Oxford: Oxford University Press.
- Todorov, Tzvetan. 1999. *Abuzurile memoriei*. Traducere de Doina Lică. Timișoara: Editura Amarcord.
- Veyne, Paul. 1999. *Cum se scrie istoria*. Traducere din limba franceză de Maria Carpov. București: Editura Meridiane.

Webografie

- Ceia, Valy. 2013. *Reliance and Self-Autotranscende in Tacitus' Work. Some Perspectives*, in International Workshop on the Historiography of Philosophy: *Representations and Cultural Constructions*, 2012, „Procedia – Social and Behavioral Sciences”, Volume 71, Elsevier, 2013, p. 95–100; disponibil on-line: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813000141?via%3Dihub>.
- Diderot. 2013 (1875). *Essai sur les regnes de Claude et de Neron et sur la vie et les ecrits de Senecque pour servir d'introduction a la lecture de ce philosophe*, Édition de Assézat. https://obvil.sorbonne-universite.fr/corpus/critique/diderot_claude-neron, accesat ultima dată la 14.10.2021.
- Lojkine, Stéphane. 2001. « Du détachement à la révolte : philosophie et politique dans l'Essai sur les règnes de Claude et de Néron », *Lieux littéraires / La Revue*, dir. Alain Vaillant, n°3, juin 2001, Publications de l'université Paul-Valéry, p. 95-127; en ligne: <https://utpictura18.univ-amu.fr/rubriques/diderot/detachement-a-revolte>, accesat ultima dată la 14.10.2021.
- Morin, Edgar. 1973. *Le paradigme perdu : la nature humaine*. Paris : Éditions du Seuil ; en ligne : https://philippepierre.com/website/wp-content/uploads/2018/12/Morin_-Edgar_-Edgar_-Morin-Le-Paradigme-perdu.-La-nature-humaine.pdf.
- Woodman. A. J. 1998. *Rhetoric in Classical Historiography. Four Studies*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, p. 160-196, disponibil on-line: <https://dokumen.tips/reader/f/aj-woodman-rhetoric-in-classical-historiographbookosorg>, accesat la 22.08.2021.